

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och
lantbruksvetenskap

Bunden med ändå fri

– En studie om matproducenters vardagsliv i Uppland

Tied but still free

– A study about everyday life for food producers in Uppland

Emma Wallin

Institutionen för stad och land
Självständigt arbete • 15 hp
Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling
Uppsala 2013

Bunden med ändå fri

Tied but still free

Emma Wallin

Handledare: Yvonne Gunnarsdotter, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land, avdelningen för
landsbygdsutveckling

Examinator: Kjell Hansen, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land, avdelningen för
landsbygdsutveckling

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2F

Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling

Kurskod: EX0523

Program/utbildning: Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2013

Omslagsbild: Emma Wallin, 2012

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: matproducenter, mångsyssleri, gårdstyp, livsform, Uppland

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land

Sammanfattning

Vem producerar maten på tallriken? Hur ser vardagen ut för dem som producerar mat? Lantbrukare, bönder eller hemmansägare är olika namn på dem som genom tiderna har producerat mat. Det vi vet om bonde kåren är att det är en heterogen yrkesgrupp och att arbetet har förändrats över tid. Denna uppsats syftar till att beskriva matproducenters vardag. Studien är samhällsvetenskaplig och har utgått från kvalitativa metoder. Fem intervjuer har gjorts, med sex matproducenter i Uppland. I intervjuerna har frågor om arbete, fritid och mångsyssleri berörts. För att beskriva matproducenters vardag har begreppen mångsyssleri, gårdstyp och livsform använts. Begreppet mångsyssleri förklarar de olika delarna i matproducenters verksamheter och ger en historisk tillbaka blick. Gårdstyp används för att få syn på arbetsfördelningen på gården. Det finns fyra gårdstyper som kategoriseras utifrån arbetsfördelning och inkomst. Livsformsteorin kategoriserar individer utifrån hur de olika delarna av livet kombineras till en helhet, med fokus på arbete och fritid.

Nyckelord: arbete, fritid, matproducenter, mångsyssleri, gårdstyp, livsform, Uppland

Innehållsförteckning

Inledning

Syfte och frågeställning

Metod – Intervju, Reliabilitet och validitet, Urval

Teori – *Vad är mångsyssleri? Vad är en gårdstyp? Vad är en livsform?*

Vardagslivet

Skogsbackens ost

Mjälby trädgård

Fröslunda ekogård

Vreta kaningård

Alsike trädgård

Mångsyssleri – vad gör det?

Gårdstyp – arbetsfördelning

Livsform

Slutord

Avslutande ord – Matproducenters vardag

Slutsatser i punktform

Referenslista

Skrivna källor

Internet

Inledning

Jag är uppvuxen i ett parhus i förorten Kungsängen nordväst om Stockholm. Det kan tyckas konstigt att en förortstjej är intresserad av lantbruk och matproduktion. Intresset och nyfikenheten har funnits med sedan jag var liten. Som barn sprang jag sommartid runt och lekte bland halmbalarna på grisgården som låg intill torpet i Västra Götaland. När jag blev äldre och tränade friidrott blev matens näringsinnehåll viktigt. Nu har nyfikenheten tagit en annan form. Den består nu av en undran över hur lantbruket bedrivs och hur personerna bakom maten har det i sin vardag. För inte så länge sen bodde majoriteten av Sveriges befolkning på landsbygden. De senaste 100 åren av mekanisering och industrialisering har gjort att landsbygden avbefolkats och andelen bönder drastiskt minskat (Peterson i Hedenborg & Morell, 2006:77ff). Idag sysselsätts ca 1,8 % av förvärvsarbetande svenskar i jordbruket och dess binäringar skog, jakt och fiske. De flesta inom denna bransch är äldre, ungefär en tredjedel över 65 år. I Uppsala län var det 2756 personer sysselsatta inom jordbruk och binäringarna år 2010 (Jordbruksverket & Statistiska central byrån, 2012:135ff). Några av dessa finns med på ”matkartan”, som är ett initiativ från föreningen Bondens mat i Uppland. Kartan finns digitalt och i pappersform och den ger information om matproducenters verksamhet och deras kontaktuppgifter. De flesta av producenterna säljer sina produkter på lokala marknader (Bondens mat i Uppland, 2013).

Syfte och frågeställning

Syftet med denna studie är att med hjälp av matproducenternas egna berättelser få en uppfattning om hur deras vardag ser ut. Tyngdpunkten ligger i frågor som rör arbete, fritid och mångsyssleri.

Huvudfråga:

Hur ser matproducenters vardag ut i Uppland?

Underfrågor:

Vad gör matproducenterna?

Hur ser arbetsfördelningen ut?

Hur ser synen på arbete och fritid ut?

Metod

Uppsatsen är av kvalitativ karaktär och beskriver hur ett fenomen ser ut. För att ta reda på hur någonting är beskaffat och därigenom svara på forskningsfrågan har intervju som metod används. Begreppen mångsyssleri, gårdstyp och livsform har varit de analytiska verktygen. Följande avsnitt berättar mer om detta.

Intervjun

Jag har valt att använda mig av intervju som metod då jag undersöker matproducenters egna upplevelser. Med intervju som metod kan forskare ringa in informanternas upplevelser, åsikter och erfarenheter. Syftet med intervju är att det ska vara möjligt att ”gå på djupet”, genom att ge möjlighet till följdfrågor och reflektion. Det finns olika typer av intervjuer, men grunden är den samma, det vill säga ”en kommunikationsform där

någon berättar och besvarar frågor som ställs av en annan person och där det sagda blir registrerat i någon form” (Karlsson i Kaijser & Öhlander, 2011:89). Registrering av det sagda kan ske i form av ljudinspelning och anteckningar, jag använde mig av båda. En annan tanke som kommer från Teorell och Svensson (2007:89), är att skillnaden mellan intervjuer finns i graden av strukturering i frågor och svar. Om intervjun har en lägre grad av strukturering kan frågor variera beroende på informant och intervjutillfälle. I denna studie har jag utgått från ett frågeschema, men har inte följt det till punkt och pricka. Utifrån frågeschemat har jag ställt frågor inom ämnen som mångsyssleri, fritid och arbete. Mitt mål med intervjuerna var att låta informanterna prata fritt kring ämnena. Intervjuformen benämns som halvstrukturerad intervju.

Kvale och Brinkmann (2009) belyser intervjun som ett hantverk. Detta för att det inte finns ett specifikt regelsystem av intervjuandet. Metoden bygger därför på intervjuarens praktiska kompetens och personliga förnuft. Författarna menar att konsten att intervjua och tolka lär man sig genom att utföra det praktiskt. Anledningen till att jag tar upp detta är för att under studiens materialinsamling och analys insåg jag de misstag som jag har gjort. Ett misstag som jag gjort är att jag emellanåt har ställt ledande frågor. Till exempel så har jag frågat ”så det är viktigt för er?” och svaret blev kortfattat oftast ”ja, det är viktigt”. Istället kunde jag frågat ”kan du berätta om hur det är viktigt för er? Förhoppningsvis hade jag fått ett mer berättande svar, som är syftet med en kvalitativ studie för att kunna säga något om empirin. Ett annat exempel är då jag frågade Pär, en av informanterna, hur man mäter vattenhalten i honung. Efteråt när jag lyssnade på intervjun upptäckte jag att det var ren faktamässig fråga som heller inte är relevant i en kvalitativ studie. Svaret passade dock bra in i

studien för det visade på Pärns långa erfarenhet och vikten av praktisk kunskap.

För att testa mitt frågeschema intervjuade jag en student som är uppvuxen på en gård och som själv har erfarenhet av att intervjua. Detta gjorde jag för att få tips om själva frågorna och intervjusituationen, men också för att testa att de frågor som jag skulle ställa är förståeliga.

Reliabilitet och validitet

Reliabilitet är ett begrepp som har hämtats från den kvantitativa forskningen och avser studiens tillförlitlighet (Öhlander, i Kaijser & Öhlander, 2011:290). Studien får reliabilitet genom att den kan göras igen och förväntas då få samma resultat. Det är svårt att få exakt samma resultat när studien utgår från kvalitativa metoder och där intervjuformen har en låg grad av strukturering. Det är därför svårt att säga någonting om reliabiliteten i denna studie.

Validitet är ett begrepp som används för att förklara om studien mäter det den avser att mäta (Öhlander, i Kaijser & Öhlander 2011:290). Frågan är om syftet och forskningsfrågan stämmer överens med val av metoder och resultatet som redovisats. Eftersom detta är en beskrivande uppsats passar den lämpligast in i den kvalitativa forskningen. Syftet och forskningsfrågan bör därför vara av kvalitativa mått, det vill säga att studien besvarar frågor om ”hur” någonting är beskaffat.

Urval

Urvalet av matproducenter gjordes utifrån ”Matkartan” i Uppland (Bondens mat i Uppland, 2013). Anledningen till att jag använde den var att det var en bra informationskälla gällande producenternas namn, telefonnummer,

geografiskt läge och produktion. Jag började att ringa de som låg närmast Uppsala, detta av praktiska skäl rent avståndsmässigt. Det var många som inte kunde på grund av tidsbrist, men de som kunde försökte jag samla kring samma dagar. Jag har också försökt att intervjua matproducenter inom olika produktionsområden. Detta på grund av min nyfikenhet och inte för att det finns ett specifikt syfte att särskilja olika produktionsinriktningar. Informanterna gav sitt medgivande i användning av deras namn. Det har inte funnits särskild anledning att anonymisera och därför har jag avstått från det.

Informanter har jag valt att benämna som matproducenter. Detta för att de i första hand producerar mat och i andra hand för att jag vill använda mig av ett begrepp som rymmer informanternas olikheter. Informanter är olika i det avseende att alla brukar inte jorden eller har djur. Därför upplever jag att begreppen bönder och lantbrukare som mindre användbart.

Livsmedelsproducenter är ett annat begrepp som jag skulle kunna använda mig av, men begreppet kan ge en uppfattningen om att personerna producerar råvaror. Två av mina informanter, en som slaktar och en som producerar ost, har inte egen råvaruproduktion och därför passar inte begreppet livsmedelsproducenter. Dock kommer jag att använda mig av tidigare studier som använder nämnda begrepp, detta eftersom informanterna faller inom den yrkesgruppen

Teori och begrepp

Begrepp som jag kommer använda mig av är mångsyssleri, gårdstyp och livsform. Följande avsnitt förklarar vad begreppen står för och hur jag ska använda dessa.

Vad är mångsyssleri?

När jag till en början skulle läsa in mig på ämnen som rör mångsyssleri fann jag en rad olika begrepp som hade snarlikt betydelse.

Kombinationsverksamhet, multifunktionell och mångfunktionallitet är begrepp som beskriver verksamheter med flera inriktningar. Det finns studier som belyser lantbrukarens mångfunktionallitet i bygdeutveckling, genom att lantbruket genererar olika sociala, ekonomiska och ekologiska tjänster (Milestad & Björklund, 2006:6). Jordbruksverket (2011:3) menar att en kombinationsverksamhet är *”/.../ en inkomstbringande verksamhet som inte är jordbruksverksamhet men där jordbruksföretagets resurser såsom mark, byggnader, maskiner eller jordbrukets produkter används.”*.

Multifunktionallitet beskrivs som en diversifiering av produktionen. Lantbruksföretag producerar i den meningen mer produkter/tjänster än själva livsmedelsproduktionen. Det kan vara tjänster som exempelvis turism, upplevelser och miljötjänster. Termen är vanligt förekommande i nationalekonomins terminologi (Gunnarsdotter, 2004:12). Jag har valt att använda mig av mångsyssleri som begrepp för att den historiska litteraturen visar på de olika verksamheter som lantbrukare arbetat med. Detta utan att hänvisa till begrepp om mångfunktionallitet, kombinationsverksamhet eller multifunktionallitet. Dock passar definitionerna av kombinationsverksamhet och multifunktionallitet in i den formen av begreppet mångsyssleri som jag kommer använda. Begreppet mångsyssleri kommer användas för att förklara vad informanterna gör och för att få en historisk förståelse.

Vad är en gårdstyp?

Att dela in lantbruk i olika gårdstyper är ett sätt att skapa överblick över en heterogen yrkesgrupp. Ett sätt att dela in lantbruk är i fyra kategorier,

familjebruk, ensambruk, storbruk och deltidsbruk (Djurfeldt i Gunnarsdotter, 1999:15). Denna indelning är baserad på arbetsfördelning och inkomst. Kort kan familjebruk förklaras med att de olika enheterna överlappar varandra, det vill säga produktions-(gården), konsumtions- (hushållet) och släktskapsenheten (familjen). Den huvudsakliga inkomsten kommer från gården. En annan viktig del i familjebruket är att gården och arbetssysslorna planeras över generationsgränser. Ensambruken karakteriseras av att en person arbetar minst 85 % på gården och mindre än 400 timmar utanför gården per år. Ensambruken kan bestå av ensamhushåll eller där ena partnern arbetar utanför gården. Storbruk är det lantbruk som kan försörja fler än enbart familjemedlemmar och som anställer personal. Deltidsbruken får sin största inkomst från arbete utanför gården och arbetar halvtid eller mer utanför gården. Jag kommer använda denna kategorisering för att ta reda på vilken arbetsfördelning informanterna har.

Vad är en livsform?

Livsformsteorin utvecklades av två danska etnologer under 1980-talet, Thomas Højrup och Lone Rahbek Christensen. Teorin ger en övergripande förståelse för kopplingen mellan arbetsliv och familjeliv. Författarna kategoriserar olika sätt att kombinera arbete och fritid. De har utvecklat flera olika livsformer, men de som berörs i denna studie är ”Familjeföretagarlivsformen”, ”lönearbetarlivsformen” och ”karriärlivsformen” (Karlsson i Salomonsson, 1999:74f).

Praxis är ett begrepp som används inom teorin och som förklarar de handlingar (delar) som individer utför. Inom varje livsform finns en generell praxis, alltså hur kombinationen mellan arbete och fritid (de olika delarna) generellt förhåller sig. Individerna blir ”bärare” av en praxisideologi. Praxisen är skapad så att den upprätthåller sin egen existens, som

exempelvis i livsform 2, lönearbetarlivsformen, erbjuder individen sin arbetskraft och tid i utbyte mot lön. Lönen används sedan för att kunna "leva", det vill säga köpa mat och kläder, åka på semester osv. När lönen sedan är förbrukad måste individen återigen arbeta och på så sätt återskapas livsformen (Højrup & Rahbek Christensen, 1989:61). I teorin används också vad författarna Højrup och Rahbek Christensen (1989) kallar mål-och medel relation. Relationen kan beskrivas som vilket mål en livsform har och hur den med hjälp av medlet når målet. Exempelvis har familjen olika betydelser i livsformer, den kan utgöra den viktigaste delen av fritiden och bli själva målet eller så kan familjen vara ett medel för att nå målet inom arbetslivet (Højrup & Rahbek Christensen, 1989:63).

Familjeföretagarlivsformen, benämns ibland som den självständiga livsformen och i den här texten som livsform 1. Grunden i livsform 1 utgörs av att producenten äger och/eller förfogar över verksamheten och de kunskaper som krävs för arbete. Produkterna säljs och vinsten återinvesteras i verksamheten så att den kan fortgå. "Det är med hjälp av verksamheten man överlever som självständig producent.". Fritid och arbete skiljs inte åt och inte heller privatekonomi och verksamhetens ekonomi. Detta gör att familjen utgör produktionsenheten. Verksamheter som är vanliga är familjejordbruk och familjeföretag inom transport, service, hantverk och tillverkning. Arbetet i denna livsform är "fritt" i den mening (jämfört med livsform 2) att producenten bestämmer själv över arbetet, vad som ska göras och när det ska göras. Livsformen är en del i "den enkla varuproduktionen" (Karlsson i Salomon, 1999:75f). Om inte verksamheten går runt, kan individen välja att arbeta för lön och då ses det arbetet som ett medel för att fortsätta inom den enkla varuproduktionen (Højrup & Rahbek Christensen, 1989:64).

Lönearbetarlivsformen (livsform 2) hör till det kapitalistiska varuproduktionsättet. Det grundläggande i denna livsform är att arbetskraft säljs och i utbyte får arbetaren lön. Här byts alltså tid mot pengar. Lönen är en separat ekonomi från verksamheten och används i familjen. Arbete och fritid är separerat, familjen hör till fritiden, antingen är den målet eller ett delmål. Arbetet är medlet och fritiden målet, därför inkräktar sällan arbetet på fritiden. Detta till skillnad från livsform 1 där målet är arbetet och fritiden medlet. Arbetet är mer eller mindre rutinmässigt och arbetaren gör sällan mer än vad som krävs (Karlsson i Salomonsson, 1999:76f).

Den tredje livsformen benämns karriärlivsformen, livsform 3. Livsformen baseras på att konkreta tjänster säljs. Dessa tjänster, också kallade funktioner, kan exempelvis vara specifik kunskap eller nätverk. Individen har ofta en längre utbildning i grunden och har en drivkraft att ständigt förbättra och utveckla sig själv. Det är för individen viktigt att kunna avancera i hierarkin i verksamheten. Arbetet är målet och fritiden medlet precis som i livsform 1 (Karlsson, 1999:77). Personen arbetar ofta över, har oregelbundna tider och tar med arbetet hem, vilket gör att personen frigörs från all dagliga hushållssysslor. Detta gör att familjen utgör medlet och inte målet (Højrup Rahbek & Christensen, 1989:67).

Kategoriseringens relevans kan ifrågasättas, varför använder man sig av kategoriseringar? Att kategorisera utifrån gårdstyp och livsform är användbart för att kunna jämföra med tidigare forskning. Det är ett sätt för vetenskapen att kunna systematisera det man i undersökningar sett. Dels för att forskare gemensamt ska kunna diskutera undersökningar och granska de. Kort kan det sägas vara ett sätt att sortera tankar och kunna kommunicera dessa.

Vardagslivet

Ni kommer i detta avsnitt att få lära känna sex stycken matproducenter från fem gårdar i Uppland. Vi kommer tillsammans dyka ner i deras vardag och ställa frågor kring bland annat arbete och fritid. Först kommer en kort presentation av informanterna, för att sedan göra ett försök till att analysera deras berättelser med hjälp av de begrepp som jag beskrivit ovan.

Skogsbackens Ost

På vägen ut till Marih möttes jag av ett område som jag tidigare inte kände till. Vårbruket var i full gång, jorden var återigen förberedd för en växande säsong. Kyrkan och de mossiga stenröset gav påminnelser om bygdens historia. På en skogsbeklädd kulle i det annars öppna landskapet finner jag Marih Jonsson som tillsammans med sin man startade ett gårdsmejeri våren 2010. Första tiden arbetade de båda utanför gården. Sedan ett tag tillbaka arbetar Marih heltid, eller som hon säger själv ”mer än heltid” på gården. Hennes man arbetar utanför gården, men är också delaktig i verksamheten. Idén och inspirationen till verksamheten kom efter ett studiebesök på ett gårdsmejeri i Norra Uppland. Deras verksamhet består av flera olika delar, dels osttillverkning och dels av marknadsföring, försäljning, rådgivning, turism och projekt om lokal matproduktion. De producerar ett tiotal ostar, allt från blåmögel till kittostar och dessutom har Marih nyligen börjat kärna smör. De säljer sina ostar till restauranger, konferensanläggningar, affärer och på lokala marknader. Till sommaren kommer en av ostarna vara en del av en lokal smörgås som säljs på ett café i närheten.

Mälby trädgård

På den leriga Enköpingslätten finner jag Per Johansson. Han bor i ett gult hus med tillhörande ekonomibygnader i Falu rödfärg. Per är uppvuxen på

en mjölkgård i trakten och efter ekonomistudierna i Uppsala ville han pröva på jordbruk. Han fick då möjligheten att ta över släktgården som han nu bor på. Hans intresse för grönsaksodling växte fram och även ett intresse för biodling. Han levererade till en början ekologiska grönsaker till hälsokostbutiker i Stockholm. Per berättar att hälsokostaffärerna också sålde livsmedel då, på 80-talet. Han såg att det fanns en efterfrågan på ekologiska ägg från frigående höns och då startade han den verksamheten. Han började med 50 höns och snart därefter hade han 700. Per slutade med äggproduktionen för fem år sen. Idag har han fokus på färska grönsaker och honung som han säljer på Bondens egen marknad i Stockholm under sommaren. Per har också startat en annan verksamhet, som hör till hans intresse för golf. Han har renoverat en släktgård några mil bort intill en golfbana och där kommer han att erbjuda logi till golfspelare.

Fröslunda ekogård

När jag kommer till gården är Sune Erlandsson i full gång med att lasta av från traktorn. Jag bjuds in i deras kök, där presenteras jag för Agneta. Vi slår oss ner vid köksbordet. Agneta och Sune berättar båda om sin historia. Gården ligger i en by, där boningshuset och ladugården skiljs av en smal asfaltsväg. Sune har varit med i ladugården sedan han var liten och gården som de bor på har tillhört slakten i några generationer. Agneta är från Sala, ”stadstjej” som Sune säger. Hon arbetade tidigare som frisör, innan de skaffade barn och det blev full fart på gården. Nu är deras fyra döttrar utflugna och paret har snart varit tillsammans i 50 år. Till en början när de tog över gården hade de mjölkproduktion, men sedan 18 år tillbaka driver de nötköttsproduktion. Krav startade i mitten av 1980-talet och de har varit med sen dess. Sune står själv och säljer köttet i Bålsta och Enköping.

Vreta kaningård

Huset som Gösta Jonsson och hans fru Vanja Olegård bor i har tidigare varit bebott av stadsmänniskor med visioner om landet. När paret flyttade till gården i början av 80-talet, startade de upp sin verksamhet med kaninuppfödning samt slakt. Grannarna trodde dock inte att de skulle bli långvariga. Paret hade kaninproduktionen samtidigt som de arbetspendlade till Stockholm. Under början av 90-talet valde de att satsa helhjärtat och som mest hade de 800 djur. 2008 fick Gösta problem med astma på grund av höet och halmen, därför slutade de med uppfödningen. Idag bedriver de slakt, utbildning, rådgivning och gårdsbutik. En del av arbetet görs genom branschorganisationen som Gösta sitter ordförande i. Arbetet innefattar bland annat att försöka skapa ett regelverk kring kaninproduktionen. Eftersom de inte har några djur själva längre köper de in kaniner från gårdar i närheten. Kaninköttet är en eftertraktad råvara inom restaurangbranschen. Därför säljer de inte på marknader, för att de inte har tillräckligt med produkter för det.

Alsike trädgård

Efter några felkörningar kör jag upp på en smal grusväg som är inramat av gröna bladverk. Efter en liten backe möts jag av tre hus format i ett u och bakom en husknut dyker Pär Eklund upp. Jag följer med Pär till trädgården och växthusen. Han berättar att han odlar ett 40-tal olika grönsaker, medan han fixar en av drivbänkarna. Pär är gymnasielärare i grunden och har haft olika arbeten genom åren. För fem år sedan beslöt han sig för att satsa fullt ut på odlingen. Hans mål var att kombinera läraryrket med odlingen. Idag arbetar han som folkhögskollärare på halvtid. Han håller en distanskurs i småskalig ekologisk grönsaksodling från Färnebo folkhögskola. Gården utgör även mötesplats för deltagarna i kursen under de praktiska momenten. Han säljer grönsakskassar till prenumeranter och står också själv och säljer

på Bondens egen marknad i Uppsala samt säljer en del till mataffärer. Under sommaren tar Pär emot WWOOFare¹ som hjälper till med produktionen i utbyte mot mat och husrum. WWOOFare brukar även hjälpa grannen som har lammproduktion. Av samme granne arrenderar Pär en hektar, som också hjälper till med jordbearbetningen inför sådd.

Mångsyssleri – vad gör de?

År 1720 levde största delen av Sveriges befolkning på landsbygden, Sverige var ett så kallat bondeland. Idag är det omvänt, de flesta lever i städer eller tätorter (Peterson i Hedenborg & Morell, 2006:72f). Historiskt sett har lantbruket varit diversifierat och självförsörjande. Arbetet har inneburit flera olika moment, ibland även anställning utanför gården (Sjöberg i Hedenborg & Morell, 2006:179). De senaste 100 åren har det skett stora förändringar som gjort att allt fler är sysselsatta i förädlings-, transport- och försäljningsledet än i själva råvaruproduktionen (Flygare & Isacson, 2003:166).

På Alsike trädgård består råvaruproduktionen av odlingen. Odlingen innebär planering, preparering av såbäddar, sådd, plantering, rensning, underhåll och skörd. Per på Mjälby trädgård har både grönsaksodling och biodling. Grönsaksodlingen liknar de arbetsuppgifter Pär på Alsike trädgård

¹. WWOOF är en organisation som skapades 1971 i England. WWOOF står för ” Working Weekends On Organic Farms”. Ett helgevenemang var startskottet. Evenemangets syfte var att sprida kunskap om ekologisk odling genom att personer fick möjlighet att pröva på arbetet på en gård under en helg. Konceptet har spridit sig över världen och organisationen utgör länken mellan volontärer och ekologiska gårdar. Volontärer bidrar med arbetskraft och gårdarna med husrum och mat samt praktisk erfarenhet av att arbeta på ekologisk gård. Personer som arbetar som volontärer i organisationen benämns som “WWOOFare”.

har. Biodlingen innebär städning av bisamhällena under våren, se till att bina har foder innan växtsäsongen kommit igång, utöka samhällena under sommaren och processen med att ”skörda” honungen. Sunes och Agnetas arbete på Förslunda ekogård innebär en rad olika uppgifter, i stora drag, uppfödning av djur, omsorg av djuren och växtodling till foder. Gösta på Vreta kaningård är aktiv i branschorganisationen. I organisationen arbetar de för att få ett regelverk kring kaninuppfödning, slakt och utbildning. Eftersom Gösta hjälper gårdar igång med kaninuppfödning så är han även en del i råvaruproduktionen. Industrialiseringen och mekaniseringen ändrade lantbrukets verksamhet och resulterade i att produkterna kunde färdas längre och att färre kunde och behövde arbeta med livsmedelsproduktionen. Landsbygden avfolkades till fördel för fabriker, men i utbyte erbjöd fabriker maskiner och verktyg. Industrialiseringen och mekaniseringen var startskottet till Sveriges övergång från ett bondesamhälle till ett industriland (Isacson & Morell i Hedenborg & Morell, 2006:199ff).

Marih på Skogsbackens ost har många järn i elden. Dels arbetar hon i själva mejeriet dels med försäljning och marknadsföring. Sysslorna som tillhör mejeriet är hämtning av mjölk på en ekologisk mjölkgård några mil bort, ostprocessen, tvätta, vända osten, paketering och märkning. Pär på Alsike trädgård tvättar och paketerar grönsakerna innan försäljning, liknade arbete har Per på Mjälby trädgård med grönsaker. Per har dessutom arbete med honungen som ska prepareras. Bina bygger med hjälp av vax hålrum på en ram. Hålrummen fyller de med honung eller som Per säger ”nektar”. Nektarn täcks med ett vaxlager för lagring, detta lager tar Per bort. Ramarna sätts sedan i en centrifug och honungen slungas ut och samlas sedan i botten där den tappas i större hinkar. Hinkarna med honungen får sedan stå för att vattenhalten ska sjunka och öka hållbarheten, samtidigt

måste Per då och då röra för att honungen inte ska bli grymig. Därefter tappas honungen på burk.

Gösta på Vreta kaningård bedriver slakt av kanin och detta gör han en gång i veckan. Sune och Agneta på Fröslunda ekogård lejer bort slakten till ett slakteri i närheten. All transport, av både djuren och köttet sköter Sune. Marih, Per och Pär sköter också all transport själva. Industrialiseringen startade i slutet av 1800-tal, då var det vanligt att hela kedjan ”från jord till bord” var lantbrukshushållets ansvar. Det vill säga att producera råvarorna, att förädla dessa, att transportera produkter till marknader(dock gick de flesta produkterna till hushållet, då det var konsumtionsenheten) och att sälja. En tydlig förändring under industrialiseringen var att smör och ost som tidigare var produkter som hade beretts på gården av kvinnor, blev en del av industrin. Förädlingsysslor blev under denna tid förskjutna till nyetablerade industriliknande mejerier. Herrgårdar startade upp större mejerier som tog hand om gårdens och närliggande gårdars mjölk för förädling. Produktionen blev storskalig och produkterna kunde föras längre, vilket möjliggjorde export. Detta blev lantbrukets intåg på den kommersiella marknaden.

Marihs arbete innefattar bland annat att åka till tänkbara butiker och konferensanläggningar med ostprover och att vara försäljare på lokala marknader. Marih arbetar också med turism och upplevelser i form av studiebesök och ostprovningar. Försäljning på lokala marknader är också en viktig del för Per på Mjälby trädgård, Pär på Alsike trädgård och Sune på Fröslunda ekogård. Gösta och Vanja har en gårdsbutik där de säljer sina produkter. Informanterna säljer sina produkter på olika sätt, men alla säljer direkt till kund. Några av informanterna har flera lösningar på försäljning, tex säljer Pär på Alsike trädgård även grönsaker till mataffärer. Lantbruket

har inte längre en självklar ställning i alla led, råvaru-, förädlings-, transport- och försäljningsledet, efter industrialiseringen (Isacson & Morell i Hedenborg & Morell, 2006:199ff).

Marihs man arbetar utanför gården med lönearbete, men är delaktig i verksamheten. Samtidigt som industrialiseringen och rationalisering var i full gång under slutet av 1800-talet, så minskade inte små gårdarnas dominans. Småbruken har genom tiderna haft ena foten i inom gården och den andra utanför. Under industrialiseringen anställdes småbrukarna både i industrin och vid arbetsintensivare perioder hos storjordbruken. Torpare hade oftast en liten gård för självförsörjning och för att tex kunna betala arrendet var arbete utanför gården ett nödvändigt ont (Isacson & Morell i Hedenborg & Morell, 2004:204).

Pär på Alsike trädgård arbetar också på gården och utanför. Arbetet ”utanför gården” sker oftast på gården då läraryrket och odlingen överlappar varandra. Läraryrket är ett medel för att kunna ägna sig åt odling, eftersom det är svårt att enbart klara sig ekonomiskt på den småskaliga odlingen. Odlingen sker säsongsvis och läraryrket är regelbundet. Vad som är Pärs huvudsyssla och kombination syssla är svårt att urskilja, då båda sysslorna sker på gården och innefattar liknade arbetsuppgifter. Den andra Per har också en sidoverksamhet. Per på Mjälby trädgård har restaurerat en släktgård till golfpensionat. Detta kommer av ett intresse för golf och gårdens läge, intill en golfbana. Per säger själv att han upplever det som gynnsamt att vara diversifierad, då man som lantbrukare blir känsligare vid specialisering. Det är ”bra att ha många ägg i korgen”. Under 1900-talets första hälft hade småbruket en betydande roll, främst i Norrlands inland. Ett så kallat kombinations jordbruk, där familjen och gården som helhet kombinerades säsongsvis med skogsarbete. Småbruken

har bestått över tid, många av dessa har haft lönearbete utanför gården, i till exempel industrin. Brukandet av jorden såg många som en arbetslöshetsförsäkring (Isacson & Morell i Hedenborg & Morell, 2006:204f). Verksamhetens diversifiering kan ses som ett sätt att förbi småskalig.

Gösta och Vanja lönearbetade tidigare samtidigt som de hade kaninuppfödning och slakt. Under 1900-talet växte ett kommersiellt blandjordbruk fram, där rationalisering och mekanisering var viktigt. Gårdarna var diversifierade och producerade för både husbehov och för marknaden. Specialisering av lantbruket som vi ser det idag, där gårdarna är uppdelade efter produktion, tex grisgårdar, spannmålgårdar och mjölkgårdar utvecklades under 1900-talets andra hälft (Isacson & Morell i Hedenborg & Morell, 2006:211f). Pararellt med specialiseringen under 1960-tal, valde många gårdar att istället för att lägga ner, arbeta deltid med lantbruket (Flygare & Isacson, 2003:167). Gösta och Vanja har till skillnad från 60-talets utveckling gått i motsatt riktning, de startade upp sin verksamhet som deltidsbruk för att senare gå över i heltid.

Grönsaksodlarna Pär på Alsike och Per på Mjälby trädgård är med i hela kedjan från råvaruproduktion till försäljning. De andra informanterna är olika delaktiga i de olika leden. Tex är Sune och Agneta med i hela kedjan utan vid slakt, det vill säga förädlingsledet. De senaste 100 åren har det skett förändringar som resulterat i att råvaruproduktionen, förädlingsledet och försäljningen separerats. De olika delarna i kedjan är inte längre självklara arbetsuppgifter för lantbrukshushållet. Informanterna visar dock på en stor spridning av arbetssysslor i kedjan. Synen på lantbrukets mångsyssleri har gått från att vara helt eller delvis självförsörjande till att bli diversifierad utifrån den kommersiella marknaden. Idag är mångsyssleri

inte knutet till enbart de arbetsuppgifter som knyter an till matproduktionen, utan innefattar bland annat turism, upplevelser och/eller miljöarbete (Gunnarsdotter, 2004:12).

Gårdstyp – arbetsfördelning

På Skogsbackens ost arbetar Marih med verksamheten på gården, det vill säga ystningen, paketeringen, bokföringen, projekten, turism och marknadsföring. Hennes man arbetar utanför gården ca 60 %. Marih arbetar mer än heltid med verksamheten kring osten. Det är en svår gränsdragning vad som är kopplat till produktionen och gården. För att tydliggöra detta så är det all verksamhet som kan knytas till osten, alltså ystning, försäljning, marknadsföring, marknadsprojekt, rådgivning och turism. Gården tillhör inte specifikt en av de fyra kategoriseringar, *familjebruk*, *ensambruk*, *storbruk* och *deltidsbruk*. I familjebruket ska familjemedlemmarna arbeta huvudsakligen med lantbruket och att det är den största inkomstkällan. Eftersom mannen på gården arbetar utanför gården ca 60 %, är det inte helt givet att gården kan kategoriseras som familjebruk. När Marih berättar om deras verksamhet, så refererar hon till vi, det vill säga hon och hennes man, utgångspunkten är att hennes man också arbetar med verksamheten på gården. Ensambruket definieras som där en person står för minst 85 % av arbetet på gården. Marih arbetar största delen på gården men om det är specifikt 85 % eller mer är svårt att säga i denna studie. Eftersom de har en anställd en dag i veckan, kan det innebära att det finns nyanser av storbruk. Skogsbackens ost har lite av de första tre kategorierna och det är svårt att säga vilken som är dominerande. Det som kan konstateras är att gården inte är ett deltidbruk, då företaget rymmer mer än en heltidstjänst (Gunnarsdotter, 1999:15).

Både på Alsike trädgård och på Mjälby trädgård anställer de personal, speciellt vid arbetstoppar. De anställda är delvis familj eller släkt och därför anses den arbetskraften höra till hushållet och familjebruket. Detta innebär att förhållandevis små gårdar kan ingå i kategorin storbruk. Alsike trädgård kan kategoriseras efter arbetsfördelning som ett deltidbruk, på grund av Pers halvtidstjänst som lärare, men med inslag av familjebruk. Eftersom dottern som arbetar under somrarna ingår i familjebruket. De volontärer som arbetar under somrarna har inte anställningsavtal och därför kan de inte räknas in som anställda (Gunnarsdotter, 1999:15).

På Mjälby trädgård är det lite annorlunda. När jag var och besökte Per visar han bilder på försäljningsståndet på Bondens egen marknad och berättar lite om vilka de är som hjälper honom med försäljning och odling.

”/.../Lasse är med (släkting)/.../jag brukar också anställa en eller två på sommaren som, under odlingstiden och speciellt den här försäljningsdelen. Vi brukar kunna vara fyra stycken här”(Per pekar på en bild av ett försäljningsstånd med knippade morötter, rödbetor, bönor, blommor, honung och örter).

Per har även en nystartad biverksamhet, golfpensionatet. Den dagliga verksamheten sker löpande, då en anställd grannkvinna sköter bäddning och städning och golfklubben sköter marknadsföringen. Mjälby trädgård kan kategoriseras som ett familjebruk med inslag av storbruk (Gunnarsdotter, 1999:15).

På Fröslunda gård arbetar Sune i ladugården, med djuren och foderproduktionen. Agneta sköter pappersarbetet och gårdsbutiken när det kommer kunder. Försäljning på torget i Enköping och på järnvägsstationen i Bålsta sköter Sune. De sysslor som de inte gör på gården, som exempelvis

slakt och EU-ansökningar, är tjänster de köper. De har inga anställda för tillfället, tidigare hjälpte en av döttrarna till men eftersom hon tillhör familjen så skulle inte det göra någon skillnad i kategoriseringen. Detta jordbruk kan kategoriseras som familjebruk. Då den huvudsakliga försörjningen kommer från gården och där gården, hushållet och familjen överlappar varandra (Gunnarsdotter, 1999:15).

På Vreta Kaningård är paret pensionerat. De har tidigare arbetat både deltid och heltid med kaninuppfödningen och slakt. Nu sköter Gösta slakten en gång i veckan. Verksamheten innebär också utbildning, rådgivning. Verksamheten har tidigare bestått i både deltidsbruk då paret arbetspendlade till Stockholm, för att sedan gå över i Familjebruk då båda arbetade med uppfödningen och slakten, för att sedan blir pensionerade och deltidsbrukare. Det finns även en underkategori till deltidsbruk nämligen transfereringsbruk. Inkomsterna kommer då från olika sociala stöd så som föräldrapenning eller arbetslöshetsunderstöd. Vanligen ingår inte ålderspension i denna (Gunnarsdotter, 1999:15). Idag är det vanligt att jordbruk drivs på deltid, detta för att inkomsterna från jordbruket försörjer en liten befolkning gentemot tidigare (Flygare & Isacson, 2003:166).

I empirin finns de fyra kategorierna representerade, det vill säga familjebruk, ensambruk, storbruk och deltidsbruk. Flera av informanterna passar in under flera kategorier, vilket återigen är ett tecken på den heterogenitet det finns bland personer som producerar mat. Det är egentligen svårt att säga att någon av informanterna tillhör kategorin familjebruk, då en viktig aspekt är att brukaren planerar över generationsgränser. Ingen av informanterna har en självklar övertagare, men med den anledningen är det inte sagt att de planerar arbetet kortsiktigt. Att informanterna passar in i fler av kategorierna kan också bero på att

lantbruket har förändrats sedan kategoriseringen skapades. Det kan också vara så att matproduktionen alltid varit så diversifierad och svårtolkad.

Livsform

Sune och Agneta är egenföretagare och driver en gård där familjens arbetskraft står i fokus. Inom livsformsteorin skulle de beskrivas som ”bärare” av en praxis som tillhör livsform 1, familjeförtagarlivsformen. I livsform 1 är verksamheter som familjejordbruk vanliga, men även familjeföretag inom transport, service, hantverk och tillverkning (Karlsson i Salomonsson, 1999:75). Ingen av dem arbetar utanför gården med lönearbete. De har inga fasta arbetstider, förutom de tider då Sune lovat att stå på torget i Enköping och vid järnvägsstationen i Bålsta och sälja. Vid mitt besök frågade jag paret om de hade någon fritid. Agneta uttrycker, ”Nån fritid har vi inte/.../ vi har en dotter i Falun så henne kan vi åka till en dag” och Sune lägger till ”två gånger om året”. Målet med livsformen är verksamheten. Fritiden är medlet, detta gör att fritiden och arbetet blir sammanvävda. Djuren gör att de blir bundna till gården. Detta illustrerar målet med företagarlivsformen.

”Om man ska vara borta ett dygn eller nått sånt där måste man ha nån som tittar till dem(djuren)/.../ som nu i morse när jag kom ut då hade en vattenslang spruckit, så tyckte det var lite ovanligt blött i skrapgången där tjurarna går. Då var det en liten spricka i en plastslang som stod, en stråle rätt ut såhär /Sune gör en arm gest/. Får det, blir det värre har man hela kulverten full med vatten på morgonen. Så det går inte att vara borta någe länge”

Marieh jämför livet som egenföretagare och sin tidigare anställning, det roligaste är *”Att man styr själv /.../det känns mer som att, vad ska man*

säga, man har ingen fritid alls, då arbetsgivaren bestämmer när du ska ha semester, dina tider varje dag/.../ Här kan man skrota runt som man vill. Om man har tid, vissa dagar, sen jobbar man ändå mer timmar”.

Typiskt för livsform 1 är att man är ”fri” i den mening att individen själv bestämmer arbetsuppgifter och när de ska göras. Pär på Alsike trädgård står med varsin fot i två livsformer. För fem år sedan gick Pär från lönearbete till egen företagare och han beskriver det sina tankar från den tiden.

”Det var min tanke från början att, när jag startade, att jag både skulle hålla på med utbildning och odling. Det kan man säga. Sen startade jag, jag har alltid varit intresserad av odling och alltid håll på byggt växthus och odlat liksom. I 20 år minst, men aldrig haft det som inkomst. /.../ för fem år sen, tänkte jag att man ska testa, nu ska jag testa och göra det fullt ut. Så då var min tanke att jag skulle hålla på med detta åtta timmar per dag. Som ett vanligt jobb/.../Min tanke var att jag skulle jobba med odling, försäljning och utbildning, men att jag skulle börja med odlingen, så i början, de första tre åren hade jag bara odling.

Halvtidstjänsten som lärare gör att honom till bärare av livsform 2, lönearbetarlivsformen och odlingen gör att han är en del av livsform 1. Livsform 1 tillhör ”den enkla varuproduktionen”, vilket på namnet förstås som en praxis som producerar varor. Livsform 1 är beroende av att det finns kunder som vill köpa deras varor. Livsform 2 tillhör ”det kapitalistiska varuproduktionssättet” vilket kan vara dessa kunder. Det finns ett ömsesidigt beroende mellan de två livsformer (Karlsson i Salomonsson, 1999:76f). Vidare berättar Pär om hur det är att vara småskalig producent.

”/.../rent krasst så måste du vara väldigt påhittig och göra många grejer om du ska klara dig på det ekonomiskt och vara småskalig, som jag är och att bara ha en hektar. För det är inte givet, jag gick ju inte runt bara på det. Utan nu går jag runt, men nu är jag ju också lärare halvtid. Så då är det ju lättare.”

Att ha en fot i varje livsform kan också ses som ett sätt att förbli producent. Om till exempel inte det egna företaget går med vinst, kan individen välja att ta anställning. Anställningen och lönen kan ses som ett medel för att fortsätta med det egna företaget (Højrup & Rahbek Christensen, 1989:64).

Per på Mjälby trädgård har fler olika verksamheter, dels grönsaks- och biodling dels golfpensionatet. För att klara av de olika delarna krävs kunskap inom områdena. En av grundstenarna i familjeföretagarlivsformen är att producenten själv har de kunskaper som krävs för att driva verksamheten (Karlsson i Salomonsson, 1999:75). Per har varit biodlare i snart 40 år. Under mitt besök hos Per visar han mig en bild på en bisvärm och förklarar hur man gör för att fånga den.

”Där har jag tagit en bisvärm, där är en hink och där är ett spärrgaller. Drottningen har ungefär 50 procent större bakkropp. Då utnyttjar man det, jag har ett galler, så då har jag slagit ner svärmen i hinken och så har jag lagt över gallret. Då kan inte drottningen flyga iväg, hon kommer inte genom det gallret, och då stannar bina.

En stor del av Göstas arbete går ut på att förmedla kunskap kring kaninproduktionen. Gösta berättar vad de gör” sen hjälper vi då igång gårdar, få igång verksamheter och diskuterar med myndigheter/.../”.

Producenterna i livsform 1 måste ha de kunskaper som krävs, som nämndes

ovan, men en annan viktig del är att vinsten återinvesteras i verksamheten. Om man går utanför ramarna för teorin och inte tänker vinst i pengar, utan i utdelning av den tid som Gösta tillbringar åt att delge sin kunskap. Den kunskapen kan ses som en återinvestering i verksamheten. För de kan inte bedriva slakt om det inte finns gårdar som har uppfödning. De får därför genom delad kunskap tillgång till kaniner som återupphåller deras verksamhet.

”Ett karaktäristiskt drag i livsformsteorin är att människornas liv förstås utifrån en helhet och som delar av helheten. ”Formen” syftar till det sätt varpå delarna är ordnade till en helhet. Livsformsanalysen betonar de egenskaper i vardagslivet, som har en strukturell, systematisk grund, på bekostnad av innehållet (mening, subjekt). Livsform är således ett strikt samhällstrukturellt begrepp” (Tyrkkö, 1999:26).

Det är ingen som lever en livsform(Tyrkkö, 1999:26). Eftersom livet är alldeles för komplext för att förklaras med en teori och att den teorin skulle vara av absolut sanning, så finns det i vardagen nyanser av teorin. Därför är flera av informanterna ”bärare” av flera av livsformerna. Informanterna producerar varor och är därmed en del av ”den enkla varuproduktionen”,

Avslutande ord – matproducenters vardag

Det har varit intressant att komma ut i fält och försöka använda kunskaper som byggts upp under tre år av studier. Studien har till viss del stillat min nyfikenhet kring vem som producerar maten. Jag har fått en uppfattning om vad matproducenterna gör, hur arbetsfördelningen ser ut och vad arbete och fritid innebär för dem.

Denna studie har beskrivit tre teman utifrån de fem intervjuer som gjorts. Teman har varit mångsyssleri, arbetsfördelning (gårdstyp) och fördelningen mellan arbete och fritid (livsform). Med tanke på att ett vardagsliv rymmer mycket mer än det som undersökts i denna studie, är studien inte tillräcklig för att beskriva matproducenters hela vardagsliv. Det studien har försökt att visa är att informanterna är en del i en historia där det varit vanligt att lantbrukare har haft sysselsättningar inom flera olika inriktningar. Flera sysslor kopplade till verksamheten är vanligt även idag och även anställning utanför gården. Det finns olika delar som utgör kedjan mellan råvaruproduktion till försäljning. Historiskt sett har de som producerat mat varit delaktiga i hela ledet, men under industrialiseringen förändrades lantbruket organisering. Förädlingsledet industrialiserades och försäljningen var inte längre lantbrukshushållets uppgift. Informanterna är dock delvis undantag från specialiseringen som kom och stannade med industrialiseringen, informanterna är olika delaktiga i råvaruproduktions-, förädlings-, transport- och försäljningsledet. Tex följer Pär på Alsike trädgård hela kedjan.

De gårdstyper som presenterats, *familjebruk*, *ensambruk*, *storbruk* och *deltidbruk* kategoriserar matproducenterna efter arbetsfördelning och

inkomst. Det studien visar är att matproducenterna visserligen passar in i kategoriseringen och att flera av dem kan hör till olika gårdstyper.

Livsformsbegreppet har hjälpt till att förstår informanternas vardag utifrån hur de ser på arbete och fritid. Teorin innefattar en kategorisering av livsformer, *familjeföretagarlivsformen*, *lönearbetarlivsformen* och *karriärlivsformer*. Uppsatsen kan berätta att informanterna faller inom familjeföretagarlivsformen. Även om det finns variation. Det företagarelivsformen utmärker sig med är att fritid och arbete inte skiljs åt. Arbetet anses vara fritt, men ändå är det bindande.

Slutsatser i punktform

- Informanterna sysselsätter sig med flera olika inriktningar.
- Det är vanligt med mångsyssleri bland informanterna och historien visar likande tendenser bland lantbrukare.
- Informanterna kan beskrivas utifrån gårdstyperna, *familjebruk*, *ensambruk*, *storbruk* och *deltidbruk*
- Matproducenterna passar in i flera av gårdstyper.
- Sammanfattningsvis finner vi alla gårdstyper i empirin
- Informanterna tillhör mestadels den enkla varuproduktionen, det vill säga företagarelivsformen.
- Lönearbete kan ses som ett medel för att vara ”bärare” av livsform 1.
- Fritiden används som medel för att uppnå målet, arbetet.
- Informanterna är fria men ändå bundna till verksamheten.

Referenslista

Skrivna källor

- Flygare, I., & Isacson, M., 2003, *Det svenska jordbrukets historia - Jordbruket i välfärdssamhället: 1945-2000*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Fägerborg, E., (Kaijser & Öhlander), 2011, *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur
- Gunnarsdotter, Y., 1999, *Svenska bondehushåll på 90-talet och deras roll på landsbygden*. Uppsala: SLU Kontakt 7
- Gunnarsdotter, Y., 2004, Hundra års politik på landsbygden (opublicerat)
- Højrup, T., & Rahbek Christensen, L., 1989, Strukturell livsformsanalyse. (ort?) Nord nytt – nordisk tidsskrift for folkelivsforskning, 37, NEFA-Norden
- Isacson, M. & Morell, M. (Hedenborg & Morell), 2006, *Sverige – en social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur

Jansson, S., 1989, *Bland hemmansönder och hemvändare*. KSLA.

Jordbruksverket, 2011, Jordbruksföretagens kombinationsverksamheter 2010. Sveriges officiella statistik statistiska meddelanden, JO 47 SM 1101.

Jordbruksverket och Statistiska Central Byrån, 2012, *Jordbruksstatistisk årsbok 2012*. Örebro:

Karlsson, Å., (Salomonson, A) 1999, *Svenskt bondeliv – livsform och yrke*. Lund: Studentlitteratur

Kvale, S., & Brinkmann, S., 2009, *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur

Milestad, R., & Björklund, J., 2006, Lantbruket som nav i bygdeutveckling – det svenska lantbrukets mångfunktionalitet. Uppsala: Centrum för uthålligt lantbruk vid SLU.

Peterson, G.,(Hedenborg & Morell) 2006, *Sverige – en social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur

Rahbek Christensen, L., 1987, *Hver vore veje – Livsformer, familietyper og kvindeliv*
Odense: Etnologiskt forum.

Sjöberg, M., (Hedenborg & Morell), 2006, *Sverige - en social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur

Teorell, J., & Svensson, T., 2007, *Att fråga och att svara: samhällsvetenskaplig metod*. Stockholm: Liber

Tyrkkö, A., 1999, *I skärningspunkten mellan arbetsliv och föräldraskap - En studie om livsformer i 1990-talets Sverige*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Öhlander, M., (Kajser & Öhlander), 2011, *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Internet

Bondens Mat i Uppland (2013-06-10)

<http://www.bondensmatiluppland.se/>